

Julia Pajunen

Mielikuvien markkinoilla

Tuntematon sotilas 2017

Väinö Linnan romaani *Tuntematon sotilas* (1954) on kertomus, josta on tullut merkittävä osa jatkosodan 1941–1944 kollektiivista muistamista sekä Suomen itsenäisyyden juhlimista. Linnan romaanissaan kuvaama konekiväärikomppania on valloittanut myös valkokankaat ja teatterinäyttämöt. *Tuntematon sotilas* ei palaudu enää kaikissa käyttöyhteyksissään Linnan romaaniin, vaan sanapari on muuttunut mielikuvapankiksi, josta lainataan viitteitä sankuruudesta tai kansallisesta yhtenäisyydestä.

Eri versiot ja tulkinnat kertomuksesta tekevät *Tuntemattomasta sotilaasta* kollektiivisena muistirakennelmana rajoiltaan häilyvän.¹ Siihen liittyy muun muassa visuaalisia, suullisia ja tekstuaalisia muistumia romaanista, elokuvista, esityksistä ja arkipuheesta käytetyistä sanonnoista. Linnan romaanin repliikit ovat muuttuneet myös lentäviksi lauseiksi, joita käytetään keskenään ristiriitaisissa konteksteissa. Mielikuva *Tuntemattomasta sotilaasta* ei ole paikannettavissa tiettyyn tulkintaan², vaan siitä saatetaan muistaa romaanikannen kuva, suosikkikohtaus Laineen vuonna 1955 julkaistusta elokuvasta, tunnereaktio Mollbergin vuonna 1985 ensi-iltansa saanee-

seen toiseen filmatisointiin, lempireplikkejä tai mielihahmoja. Sanapari ”Tuntematon sotilas” ei palaudukaan suomalaisessa kollektiivisessa kulttuurisessa muistissa enää välttämättä lainkaan Linnan 1950-luvulla julkaistuun romaaniin. Tässä tekstissä tarkastelen *Tuntemattoman sotilaan* merkitystä Aku Louhimiehen ohjaustulkinnan kautta.

Olen aiemmassa tutkimuksessani analysoinut *Tuntemattoman sotilaan* asemaa Suomessa laajemmin sekä sitä, miten Kristian Smedsin ohjaamassa Suomen Kansallisteatterin (2007–2009) esitysversiona haastettiin Linnan romaanin kerontaa.³ Olen myös tarkastellut Hanna Korsbergin kanssa sotilaiden mielenterveysongelmien ja seksuaalisen väkivallan esittämistä *Tuntemattoman sotilaan* yhteydessä.⁴

Louhimiehen elokuvatulkinta tuotettiin osaksi Suomen satavuotisen itsenäisyyden juhluvuotta 2017, jolloin *Tuntematonta sotilasta* esitettiin myös kolmessa ammattiteatterissa.⁵ Tulkintani mukaan teoksen näkyvä rooli osoittaa, että Linnan tarinaa jatkosodasta halutaan ylläpitää osana suomalaista kulttuuria ja etenkin itsenäisyyden juhlimista. Artikkelissani tarkastelen *Tuntema-*

1. Väinö Linnan *Tuntemattomasta sotilaasta* on kaksi romaaniversiota, *Tuntematon sotilas* (1954) ja *Sotaromaani* (2000). Romaani on sovittettu elokuvaksi kolme kertaa, Edvin Laineen (1955), Rauni Mollbergin (1985) ja Aku Louhimiehen (2017) ohjaamana sekä kuunnelmaksi kahdesti, Saulo Haarlan (1966) sekä Juhana von Baghin ja Jussi Moilan (2014) versioina. Teatterin tietokanta Ilona http://ilona.tinfo.fi/esitys_lista.aspx?lang=fi&x=all (10.10.2018).

2. Ks. myös Jere Kyyrö, Tekemällä tapettu kansakunta. *Kulttuurintutkimus* 29:1 (2012), 19–30, 19.

3. Julia Pajunen, *Tulkintojen ristitulessa. Kristian Smedsin Tuntematon sotilas teatteri- ja mediaesityksenä*. Unigrafia 2017.

4. Artikkelimme ”Performing Memory, Challenging History. Two Adaptations of The Unknown Soldier” käsittelee Kristian Smedsin ohjausta sekä Juhana von Baghin ja Jussi Moilan YLE:n Radioteatterille dramatisoimaa *Tuntematon sotilas. Vuoropuhelu Linnan romaanin kanssa* (2014) suhteessa sotilaiden mielenterveysongelmien ja seksuaalisen väkivallan esittämiseen. Hanna Korsberg & Julia Pajunen, *Performing Memory, Challenging History. Two Adaptations of The Unknown Soldier. Contemporary Theatre Review* 28:2 (2018), 224–234, <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10486801.2017.1365715> (1.8.2018).

5. *Tuntematonta sotilasta* esitettiin vuonna 2017 Mikkelin ja Porin teattereissa. Teatterin tietokanta Ilona http://ilona.tinfo.fi/esitys_lista.aspx?lang=fi&x=all (10.10.2018). Lisäksi Raaseporissa tehtiin *Okänd soldat i Harparskog, Tuntematon sotilas Harparskogissa*, jota esitettiin sekä ruotsin- että suomenkielisenä versiona, Produktion kotisivut, <http://harparskogarena.fi/fi/> (10.10.2018).

tonta sotilasta erityisesti osana jatkosodan kollektiivista kulttuurista muistamista. Elokuva-analyysin sijaan tutkin, miten Linnan romaanin liitetyt mielikuvat ilmenevät Louhimiehen elokuvan tuotannossa ja markkinoinnissa. Pohdin kolmannen elokuvaversioiden merkitystä jatkosodan muistamiselle sekä *Tuntemattoman sotilaan* kulttuuriselle erityisasemalle Suomessa. Artikkelini tarjoaa uuden näkökulman avaamalla *Tuntemattoman sotilaan* ongelmallista roolia ja asemaa kotimaisessa sodanmuistamisperinteessä kansallisen yhtenäisyyden kuvana ja itsestään selvänä suomalaisen sankaruuden representaationa.

Käytän analyysissani keskeisimpänä käsitteenä kollektiivista muistamista. Analyysini perustana on myös käsitys historiankirjoittamisen ja -tulkinnan performatiivisuudesta.⁶ Fiktion, tässä tapauksessa sekä Linnan romaanin että siitä tehtyjen tulkintojen, voi nähdä sekä todellisuuden representaationa että todellisuutta tuottavina teoksina. Käsitys kansallisesta historiasta, sodankäynnistä tai sen tuottamasta ihmiskuvasta ei ole essentialistista vaan se tuotetaan performatiivisesti tilassa ja ajassa erityisesti toiston avulla.⁷

Performatiivisuuden voi ymmärtää toisteisena ja siteeraavana käytäntönä tai toimintona, joka tuottaa sen minkä nimeää.⁸ Toisto on sen olennainen ominaisuus, sillä nimenomaan näkemyksen, tulkinnan tai mielipiteen toistaminen muuttaa todellisuutta kaltaiseksi. Tämän vuoksi on olennaista kiinnittää huomiota siihen, milloin toisto tapahtuu toisin toistona, eli milloin tuttuun käsitykseen tuotetaan myös muutos tai ero aiempaan. Taiteilijat ovat tuoneet omissa *Tuntematon*

sotilas -tulkinnoissaan Linnan romaanin tarinaan uusia painotuksia, joko keskittymällä romaanissa vähemmälle huomiolle jääneisiin osiin tai lisäämällä aineksia romaanin ulkopuolelta. Kutsun tämänkaltaista uudelleen tulkintaa toisin toistamiseksi. Teos on tunnistettavissa muunnelmaksi Linnan romaanista, mutta tuottaa samalla myös uusia näkökulmia.

Kollektiivinen muistaminen

Linnan romaanin ja sen sovitusten saavuttamaa asemaa Suomessa voi tarkastella kollektiivisen kulttuurisen muistin käsitteellä, jonka taustalla on Maurice Halbwachsian tutkimukset *memoire collective*.⁹ Kollektiivista muistitietoa ovat esimerkiksi historiakuva, sukupolvien avainkemukset ja historialliset traumat.¹⁰ Käsitettä on kritisoitu siitä, että ”kollektiivinen muistaminen” siirtää yksilöpsykologisen termin suoraan kollektiivin käsittelyyn.¹¹ Voi kuitenkin ajatella, että jatkosodan kaltainen, koko yhteisöön vaikuttanut ajanjakso on muodostanut eräänlaisen ryhmäidentiteetin, joka sisältää tapahtumia, joihin ryhmän jäsenillä on emotionaalinen suhde. Henkilökohtaisen tunnesiteen lisäksi suhde tapahtumaan rakentuu myös toisten ihmisten sekä laajemminkin kulttuuristen representaatioiden kautta.¹² Nimenomaan representaatioiden kautta jaetun, ylläpidetyn ja välitetyn muistitiedon tarkasteluun kollektiivisen muistamisen käsite on kriittistä huolimatta käyttökelpoinen. Lisäksi se sopii etenkin jatkosodan käsittelyyn Suomessa, sillä tutkimuksen mukaan suomalaisten käsitykset itsestään ovat kansainvälisessä vertailussa hyvin

6. Performatiivisuuden käsitteen taustalla on J. L. Austinin puheaktiteoria. Sittemmin käsitettä on käytetty sekä filosofian ja sukupuolentutkimuksen teorioiden että teatterin ja erilaisten kulttuuristen esitysten yhteydessä. Sen määrittelemisen yksiselitteisesti on muuttunut mahdottomaksi. Kaikissa käyttökonteksteissa käsite kuitenkin kiinnittyy aktiiviseen, seurauksia tuottavaan merkitykseen. Ks. esim. J. L. Austin, *How to do thing with words*. Oxford University Press 1962; Andrew Parker & Sedgwick Eve Kosofsky, *Performativity and Performance*. Routledge 1995; Marvin Carlson, *Esitys ja performanssi*. Like 2006, 112–117; Barbara Bolt, A Performative Paradigm for the Creative Arts? *Working Papers in Art and Design* 5 (2008); Tieteen termipankki, http://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:performatiivisuus#performatiivisuus_performatiivinen_funktio (10.10.2018).

7. Kirsti Lempiäinen, Kansallisuuden tekeminen ja toisto. Teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (toim.) *Suomineiton he! Kansallisuuden sukupuoli*. Vastapaino 2002, 19–36, 19.

8. Bolt 2008, 4.

9. Maurice Halbwachs aloitti käsitteen kehittelyn teoksessaan *Cadres sociaux de la memoire* vuonna 1925. Hänen kollektiivisen muistin teoriasensa on koottu postuumisti julkaistuuksiin kirjaan *On Collective Memory*. The University of Chicago Press 1992 [1952].

10. Juha Siltala, Kollektiivinen muisti. Kuka on se joka muistaa. *Duodecim* 130 (2014), 2449–2458.

11. Astrid Erll, Cultural Memory Studies. An Introduction. Teoksessa Astrid Erll & Ansgar Nünning (toim.) *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Walter de Gruyter 2008, 1–15.

12. Tuomas Tepora, Mikä tekee sota-ajasta muistettavan. *Ennen ja nyt* (2015), http://www.ennenjanyt.net/2015/08/mika-tekee-sota-ajasta-muistettavan-sota-ja-kollektiivinen-muistaminen/#identifier_15_2707 (10.10.2018).

sotasidonnaisia. Toisen maailmansodan muisto määrittää niin valtiollista kuin yksilöiden muistokulttuuria.¹³

Historiaan perustuvan fiktion voi puolestaan nähdä kaksisuuntaisena ”sodan muistina”: se tallentaa muistitietoa, heijastaa kirjoittamisajankohtansa asenteita ja aatevirtauksia, mutta samalla myös vaikuttaa siihen, mitä muistamme ja miten muistamme.¹⁴ *Tuntematon sotilas* on siis yhteisön kautta omaksuttavaa kulttuuria ja muotoutuu sitä kautta osaksi laajempaa, jaettua kulttuurista muistia.

Tulkintani mukaan *Tuntematon sotilas* on toisin toiston kautta irronnut 1950-luvun kontekstista ja romaaniin tuolloin liitetystä merkityksistä. Kirjallisuudentutkija Marita Hietasaaren määrittelemä historiallisen romaanin kaksisuuntaisuus on muuttunut yksisuuntaiseksi. *Tuntematon sotilas* on muuttunut symboliksi, jonka arvostusta ja arvovaltaa lainataan ilman romaanin ristiriitaisen vastaanoton saanutta sisältöä. Samalla Linnan tarina eri tulkintoineen on saanut sotahistorian kuvaajan aseman. Historiakulttuurin tutkijan Pilvi Torstin suomalaisten historiatietoisuutta koskeva tutkimus osoitti, että vielä 2000-luvullakin suomalaiset pitivät Linnan *Tuntematonta sotilasta* vaikuttavimpana kirjana historiasta.¹⁵

Vakiintuneen määritelmän mukaan kollektiivitradiatio on yhteisön tuntemaa ja hyväksymää perinnettä, johon yhteisön sosiaalinen kontrolli pohjautuu, mutta joka on jatkuvan neuvottelun kohteena.¹⁶ Median ja taiteen kautta tuotetut ja levitetyt representaatiot ovat osa kulttuuristen merkitysten taistelua, jossa vallassa olevia hegemonisia arvoja, ideologioita ja näkökulmia yritetään vahvistaa ja pitää yllä, muun muassa stereotyyppisten esitysten avulla.¹⁷

Tuntemattoman sotilaan tarinan käyttöä osana kollektiivista jatkosodan muistamista voi

■ Kuva 1. Kasper Strömmanin (@kasperstromman) Twitterissä 18.7.2017 jakama kuva. ”Yllätyin näiden Tuntematon sotilasvichyjen esillepanosta kaupassa.”

siis tarkastella myös merkityskamppailuna, jossa uusien tulkintojen tekijät yrittävät muokata kollektiivista kulttuurista muistia. Louhimiehen elokuvatulkinta sijoittuu tähän jatkumoon.

Klassikon äärellä

Tuntematon sotilas oli aikalaistekstissä kertomus, jossa sodan merkitystä ja luonnetta käsiteltiin uudesta näkökulmasta.¹⁸ Linnan romaanin suosion selittäviin tekijöihin kuuluu toisin toistaminen. Romaanin nähtiin haastaneen vallinneen ideologian, runebergiläisen sotilasihanteen sekä yhteiskunnan konservatiivisen nationalismiin.¹⁹ Linnan romaani tavoitti heti ilmestyessään laajan yleisön, ja sen vastaanottoon liittynyt ”kirjallinen

13. Tuomas Tepora, Toisen maailmansodan muistokulttuuri. Kommunikatiivisesta muistamisesta kulttuuriseen muistiin. Teoksessa Teemu Tallberg, Anni Ojajärvi & Tiia Laukkanen (toim.) *Puolustuslinjalla. Yhteiskuntatieteellistä ja historiallista tutkimusta maanpuolustuksesta ja asevelvollisuudesta*. Nuorisotutkimusverkosto 2017, 127.

14. Marita Hietasaari, *Sodan muisti*. Avain 2016, 15.

15. Pilvi Torsti, *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus 2012, 136-138.

16. Anne Heimo, *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnot osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. SKS 2010, 40.

17. Juha Herkman, *Audiovisuaalinen mediakulttuuri*. Vastapaino 2001, 221.

18. Ville Kivimäki, Between Defeat and Victory. Finnish Memory Culture of the Second World War. *Scandinavian Journal of History* 37:4 (2012), 488.

19. Kivimäki 2012, 487; Jukka Sihvonen, *Idiootti ja Samurai. Tuntematon sotilas elokuvana*. Eetos 2009, 14.

jatkosota”²⁰ lisäsi romaanin merkitystä suomalaisessa kirjallisuuden historiassa.

Jyrki Nummi on suhteuttanut *Tuntematon sotilas* -romaania aiempiin suomalaisiin kirjallisiin kollektiivikuvauksiin ja nostanut etualalle romaanin yhteydet Runebergin suomalaisen sotilaan kuvaan, Kiven veljeksiin sekä Topeliuksen maakunnalliseen heimogalleriaan. Hän näkee *Tuntemattoman sotilaan* kansalliskirjallisuuden tuotteena, mutta samalla kriittisenä reaktiona siihen.²¹ *Tuntematon sotilas* oli siis lähtökohtaisesti performatiivinen teksti, jonka kautta muokattiin vallitsevia normeja ja sodan muistamista alle kymmenen vuotta sodan päättymisen jälkeen. Linnan romaanin voi nähdä tarinana, joka loi uutta ja jolla oli erityinen kyky vaikuttaa lukijoiden, katsojien ja kuulijoiden ajattelua, tunteisiin ja tapaan muistaa jatkosodan käyntiä.²²

Romaanista sovitettu ensimmäinen elokuva-versio, Edvin Laineen *Tuntematon sotilas* (1955) puolestaan tuotettiin enemmän tai vähemmän tietoisesti kollektiivisen traumatyön käyttöön, eli kokemukselliseksi, audiovisuaaliseksi ympäristöksi työstää sitä yhteisöllistä, perustavaa laatua olevaa traumaa, minkä sota oli aiheuttanut.²³ Samankaltaisesti *Tuntemattoman sotilaan* ensimmäisestä teatteriversiosta Pyynikin ulkoilmanäyttämölle (1961–1969)²⁴ ehti muodostua instituutio ja sen katsomismatkoista rituaali. Esityksessä käynnin kuvattiin lähenevän uskonnollista kokemusta. Kuten pääsiäisenä piti palauttaa muistiin Kristuksen kärsimykset, Pyynikille piti mennä kesäisin kunnioittamaan Suomen itenäisyyden verellensä lunastaneiden sankareiden muistoa.²⁵

Tuntemattoman sotilaan toisen elokuvaversioiden ohjasi Rauni Mollberg vuonna 1985. Mollbergin ohjauksessa korostui dokumentaarisuus. Hän roolitti elokuvaansa nuorempia näyttelijöitä, joiden ikä vastasi Laineen ohjaamaa elokuvaa paremmin todellisuudessa sotineiden sotilaiden ikää. Ohjauksessa käytettiin käsivaraista kuvausta, mikä lisäsi dokumentaarisuuden vaikutelmaa.²⁶ Mollbergin värielokuvaversiota on kuitenkin pidetty enemmänkin mielenkiintoisena kokeiluna kuin merkittävänä uudelleen tulkintana. Jukka Sihvosen mukaan tämä johtuu siitä, että Linnan romaani ja Laineen elokuva olivat kietoutuneet kiinteästi yhteen yleisön mielikuvissa.²⁷

Vuonna 2000 *Tuntemattomasta sotilaasta* julkaistiin lyhentämätön versio nimellä *Sotaromaani: Tuntemattoman sotilaan käsikirjoitus*, johon kustantajan vuonna 1954 tekemät muokkaukset ja poistot on jätetty kursivilla lukijan nähtäväksi ja arvioitavaksi. *Sotaromaanin* lukijoille selvisi, että poistolistalle olivat 1950-luvulla joutuneet monet sotilaiden ronskit jutut, kuten miesten puheet lottien moraalista, alapäähuumori ja kirosanalitanat. Toinen käsikirjoituksesta editoitu teema oli sodanjohdon ja päällystön toiminnan arvostelu. Lisäksi yleistä historian- ja sodanfilosofiaa käsitteleviä selittäviä tekstijaksoja oli vähennetty. Kannat siihen, miksi poistot aikanaan tehtiin, ovat vaihdelleet. Sensuurin mahdollisuutta käsiteltiin jo romaanin julkaisun jälkeen vuonna 1955 romaanin ruotsiksi kääntämisen yhteydessä.²⁸ Yrjö Varpion mukaan tekstin editoinnin seula oli asetettu suurin piirtein senhetkisen lukevan yleisön sulattelukykyä

20. Ks. esim. Yrjö A. Jäntti, Päämäärästä Tuntemattomaan sotilaaseen. Teoksessa *Väinö Linna. Toisen tasavallan kirjailija*. WSOY 1980, 70–81, 79; Nils-Börje Stormbom, *Väinö Linna. Kirjailijan tie ja teokset*. WSOY 1992, 126. Romaanin ilmentymisestä 3.12.1954 alkoi laaja julkinen kirjoittelu. Teoksesta kirjoitettiin sanomalehdissä ja yleisönosastoilla enemmän kuin mistään kirjallisesta teoksesta ennen sitä tai sen jälkeen. Romaanin kriittikissä eniten huomiota kiinnittivät sodanjohdon arvostelu sekä lottien kuvaus. Vastaanotossa teos joko hyväksyttiin tai torjuttiin. Yrjö Varpio, *Väinö Linnan elämä*. WSOY 2007, 342, 309.

21. Jyrki Nummi, *Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tuntematon sotilas ja Täällä Pohjantähden alla*. WSOY 1993, 306.

22. Ks. Sihvonen 2009, 21.

23. Sihvonen 2009, 163, ks. John Sundholm, The Unknown Soldier. Film as a Founding Trauma and National Monument. Teoksessa Conny Mithander, John Sundholm & Maria Holmgren Troy (toim.) *Collective Traumas. Memories of War and Conflict in 20th-Century Europe*. P.I.E. Peter Lang 2007, 111–141.

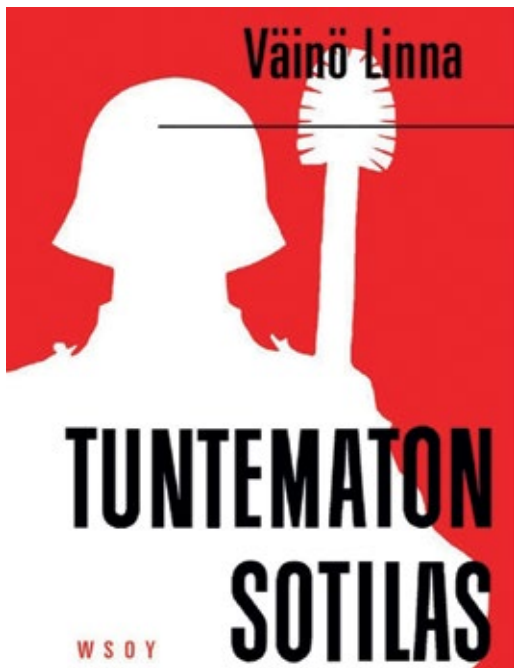
24. Esitystä esitettiin yhdeksän kesää vuodesta 1961 vuoteen 1969 saakka. Tänä aikana sen näki yhteensä noin 348 000 katsojaa. Varpio 2007, 540–541.

25. Varpio 2007, 544.

26. Juha Seppälä, *Tuntemattomat kuvat*. Teoksessa *Väinö Linna. Kootut teokset II. Tuntematon sotilas*. WSOY 2000, 15.

27. Sihvonen 2009, 33.

28. Varpio 1980, 82.

■ Kuva 2. Aleksis Salokanteleen (@sisindesign) Twitterissä 2.8.2017 jakama meemi *Tuntematon sotilas*-tiskiharjasta.

vastaavaksi.²⁹ Muokkausten jälkeenkin juuri voimakkaimmin editoidut teemat saivat aikalaisilta eniten kritiikkiä.

Jatkuva palaaminen Linnan romaaniin ja sen tulkintoihin on muodostanut *Tuntemattomalle sotilaille* auktoriteetin ja valta-aseman jatkosodan kollektiivisessa muistamisessa. Teoksen arvostus on muuttunut käyttöarvoksi suomalaisessa kulttuurissa. Yli kuusikymmenvuotisen toistamisperinteen kautta *Tuntematon sotilas* on vahvistanut rituaalista ja symbolista merkitystään. Linnan romaanissaan kuvaama keskenään lojaali, mutta muille ikävä, purnaava miesjoukko on nostettu kansallisen yhtenäisyyden kuvaukseksi. Lähinnä lentävien lauseidensa kautta hahmotettavia henkilöihahmoja on puolestaan alettu käyttää suomalaisen miehen prototyyppeinä.

29. Varpio 1980, 91–92.

30. Pekka Lilja, *Väinö Linnan Tuntematon sotilas konfliktiromaanina. Normistojen taistelu*. Jyväskylän yliopisto 1984, 5.

31. Jani Niipola, Kumppanit auttavat tekemään elokuvasta ilmiön. *Kauppalehti* 19.6.2017.

32. *Tuntematon sotilas* -elokuvan internetsivut, <http://www.tuntematonsohilas2017.fi/#partners>. (10.10.2018).

33. Niipola 2017.

34. Pajunen 2017, 85.

Linnan teoksen on toistuvasti todistettu sekä tutkimuksessa että kansan suosion kautta olevan niin dokumentti kuin merkittävään kirjallisuuteen kuuluva taideteos.³⁰

Linnan fiktio on saanut dokumentaarisen aseman, joten sen haastaminen on vaikeampaa kuin esimerkiksi historiankirjoituksen. Historiantutkimuksen kautta voidaan tuoda uutta tietoa ja näkökulmia tosiasioina pidettyihin näkemyksiin. Tutkimuksen legitimaation kautta uusilla näkemyksillä on auktoriteettia ja vanhat hylätään. Totuusarvon saaneen fiktion haastaminen on vaikeampaa, koska tarina ei muutu. Myöskään muut sotaromaanit tai *Tuntemattomasta sotilaasta* tehdyt tulkinnat eivät ole horjuttaneet mielikuvaa Linnan romaanista kansallisen yhtenäisyyden kuvana.

Markkinoiden ehdoilla

Tuntemattoman sotilaan tuorein versio eli Aku Louhimiehen elokuva tuotettiin kulttuuriteollisuuden laajalevikkiseksi kaupalliseksi tuotteeksi. Elokuva on yksi Suomen kaikkien aikojen kalleimmista elokuvaproduktioista, minkä vuoksi sen rahoittamiseksi käytettiin tavanomaista näkyvämpiä tuoteyhteistyökampanjoita. Elokuvan markkinoinnista vastannut Hasan & Partners oli mukana projektin suunnittelussa vuodesta 2008 alkaen.³¹ Elokuvan ”kumppaneina” eli rahoittajina ja mahdollistajina toimi yrityksiä, yhteisöjä sekä yksityisiä henkilöitä.³² Yhteistyön reunaehtoina olivat kumppaneiden soveltuvuus, tekemisen korkea taso ja teoksen hengen kunnioittaminen.

Tekijätiimin lupaus kumppaneille puolestaan oli, ettei ”klassikkoon kosketa”³³, mikä saattoi olla reaktio Kristian Smedsin Suomen Kansallisteatteriin vuonna 2007 ohjaaman *Tuntemattoman sotilaan* aiheuttamaan hälyyn ja toimittajien esittämiin epäilyksiin Linnan romaaniklassikon ”raiskaamisesta”³⁴. Smedsin ohjaus oli kuitenkin osoitus siitä, että 1940-luvun jatkosodan kuvaimisen ja nykyajan välille on mahdollista luoda analogia ja samalla kriittinen suhde.

Smeds lisäsi esitysversiona Linnan romaanin ulkopuolelta materiaalia, joka haastoi ennennäkemättömällä tavalla kansallista kollektiivista muistia sekä *Tuntemattoman sotilaan* että jatkosodan osalta. Kansallisteatterin suurella näyttämöllä nähtiin Linnan henkilöhahmojen tekemä joukkoraiskaus ja Riitaoja teloitettiin pelkuruudesta, toisin kuin Linnan romaanissa on kuvattu.³⁵ Tulkinta horjutti sitä tapaa, jolla *Tuntemattoman sotilasta* tai jatkosotaa on muistettu. Joukkoraiskaus tai pelkuruus eivät sovi itsenäisyyden juhlimiseen eikä Linnan henkilöhahmoista luotuihin sankarikarikatyreihin. Samalla Smedsin ohjauksen saama arvostus ja yleisömenestys vahvistivat kuitenkin *Tuntemattoman sotilaan* asemaa osana jatkosodan muistamista, ohjauksen kriittisistä sävyistä huolimatta.

Tuntemattoman sotilaan, ja etenkin Laineen elokuvatulkinnan, dominoiva asema jatkosodan ”oikeanlaisen” muistelun³⁶ välineenä selittää myös sitä, miksi Smedsin ohjauksen kaltaiset uudet tulkinnat nähdään uhkana ja hyökkäyksenä vallitsevaa käsitystä vastaan. Toistamisessa on pyrkimys säilyttämiseen, toisin toistamisessa voi olla pyrkimys kyseenalaistamiseen, kritisoi-miseen ja horjuttamiseen. Vallitsevan käsityksen haastaminen ja kyseenalaistaminen voi olla järkyttävä, jopa väkivaltainen kokemus.

Liitän Louhimiehen elokuvan tekijätiimin lupauksen siitä, ettei ”klassikkoon kosketa” myös *Tuntemattoman sotilaan* rooliin valtiollisen itsenäisyyden juhlimisen rituaalina. Vuodesta 2000 alkaen Yleisradio on esittänyt Laineen elokuvatulkinnan itsenäisyyspäivänä, minkä kautta se on saanut keskeisen osan itsenäisyyspäivän media-rituaalina.³⁷ Ottaakseen paikkansa Laineen elokuvan kaltaisena rituaalina Louhimiehen tuli tehdä teos, joka ei provosoisi liikaa ketään elokuvan menestymisen kannalta merkittävää tahoja eli rahoittajia tai suurta yleisöä.

■ Kuva 3. Aleksi Salokanteleen meemi *Tuntematon sotilas* -elokuvan julisteesta.

Louhimiehen *Tuntemattoman sotilaan* osaltaan taloudellisesti mahdollistaneet tuoteyhteistyöt ja niiden herättämät reaktiot antavat myös mahdollisuuden tarkastella, mitä *Tuntemattomasta sotilaasta* muistetaan ja miten *Tuntemattomasta sotilasta* muistetaan. Yhteistyökumppanien yhteisenä tavoitteena oli luoda elokuvasta ”ilmiö”:³⁸ Paradoksaalista kyllä, he toivoivat, että sotakonteksti unohdettaisiin tuotemainonnassa.³⁹ Esimerkiksi Hartwallin edustajalta Aapeli Helkkulalta kysyttiin, miten fiktiiviset tappajat sopivat vichyn mainostamiseen. Hän perusteli valintaa seuraavasti: ”Ei haluttu tuoda mukaan niinkään sotaa, vaan korostaa suomalaista miehisyyttä. Hahmot ovat suomalaisen mie-

35. Korsberg & Pajunen 2018.

36. Ks. Sundholm 2007, 111–141.

37. Kyyrö 2012, 19. Kyyrö näkee *Tuntemattoman sotilaan* osana 2000-luvun kansalaisuskontoa. Hän käyttää kansalaisuskonnon määritelmässään Tiina Mahlamäen muotoilua, jonka mukaan kansalaisuskonto eroaa nationalismista siten, että jälkimmäinen on tuotettua, kun edellinen taas ei; Tiina Mahlamäki, *Naisia kansalaisuuden kynnyksellä*. *Eeva Joenpellon Lohja -sarjan tulkinta*. SKS 2005, 212. *Tuntemattoman sotilaan* tapauksessa kyseessä kuitenkin on tuotettu luenta ja rooli, eikä sattumalta syntynyt perinne.

38. Niipola 2017.

39. Laura Hallamaa, Historioitsija tuomitsee. ”Banaaliuden raja on ylittynyt, jos myydään wc-harjoja” – menikö Tuntemattoman sotilaan tuotteistaminen liian pitkälle? *Helsingin Sanomat* 3.8.2017, <https://www.hs.fi/paivanlehti/04082017/art-20000053118.html> (10.10.2018).

hen perikuvia. Jos *Tuntemattomasta sotilaasta* ottaa sotakontekstin pois, niin siinä nousevat esiin hahmojen periksi antamattomuus, sisu ja huumori.”⁴⁰

Kommentin perusteella vaikuttaa siltä, että mielikuvat *Tuntemattomasta sotilaasta* ovat positiivisia, jos vain jätetään sotakonteksti huomioimatta. Samalla unohdetaan se, että Linnan romaania ei otettu vastaan 1950-luvulla yksioikoisen innostuneesti, vaan se herätti myös vahvaa vastustusta etenkin armeijan päällystössä.⁴¹ Lisäksi yhteistyökumppaneiden kommentit paljastavat, ettei käsitys *Tuntemattomasta sotilaasta* liity enää Linnan romaaniin kuin mielikuvatasolla. Romaanissa kuvatut sankarikuvaa riitauttavat puolet, kuten esimerkiksi pelkuri-Riitaajan kiusaaminen, Lammion koiran hukuttaminen tai Rahikaisen toiminta parittajana eivät kuulu tähän mielikuvaan. Jopa se, että suurin osa henkilöahmoista kuolee traagisesti, on unohdettu.

Louhimiehen *Tuntemattoman sotilaan* kumppanuoksien myötä lanseeratut *Tuntematon sotilas* -tuotteet saivat aikaan sosiaalisen median palveluissa vitsejä ja meemejä. Nimikkuutuotteista vitsailtiin, mutta toisaalta niitä myös kritisoitiin mauttomiksi. Linnan perikunta sanoutui niistä irti.⁴² ”Ilmiön” lisäksi tuotelanseeraukset aloittivat *Tuntemattoman sotilaan* kollektiivisen muistamisen ja arvioinnin jo ennen Louhimiehen elokuvan ensi-iltaa. Kaupallisen yhteistyön kautta aktivoituivat kysymykset siitä, mikä on *Tuntemattoman sotilaan* arvon mukaista tai mikä on *Tuntemattoman sotilaan* puitteissa sopivaa.

Tuntematon sotilas 2017

Aku Louhimiehen ohjaama *Tuntematon sotilas* sai ensi-iltansa 27.10.2017. Ennen ensi-iltaa elokuvan oli nähnyt 48 000 katsojaa erilaisissa ennakkonäytöksissä. Elokuva esitettiin muun muassa

eduskunnalle jo 18.10.2017. Ensi-iltaviikolla elokuvaa esitettiin 141 salissa, jotka vetivät 122 000 katsojaa.⁴³ Katsojamäärä rikkoi kotimaisen elokuvan ensi-iltaviikonlopun aiemmat ennätykset.

Romaanin muuttaminen elokuvaksi vaatii väistämättä tiivistämistä ja valintoja. Louhimiehen ohjauksessa keskiöön nousevat Hietanen, Kariluoto ja Rokka eli eniten sankareiksi mielletyt hahmot. Louhimiehen elokuvan merkittävimmät muutokset suhteessa Linnan romaaniin liittyvät naisten kuvaamiseen. Louhimies ja käsikirjoittaja Jari Olavi Rantala ovat lisänneet elokuvaan kohtauksia kotirintamalta. Sen sijaan Linna ei kirjoita romaanissaan henkilöahmojen taustoista juurikaan, mikä on jättänyt tilaa kuvittelulle.⁴⁴ Elokuvassa nähdään Rokan vaimo Lyyti (Paula Vesala), Kariluodon rorsian Sirkka (Marketta Tikkanen) ja vilaukselta Koskelan äiti Elina (Sara Paavolainen). Rokkaa, Kariluotoa ja Koskelaa kuvataan heidän kotiympäristöissään. Rokan perhekuvauksessa nähdään muun muassa joulunvietto, kotiloma sekä kohtaaminen, jossa Lyyti pakkaa perheen omaisuuden ja lähtee evakkoon lasten kanssa.

Naiset eivät saa Lyytiä lukuun ottamatta minikäänlaista subjektipositiota, vaan he ovat tuomassa psykologista syvyyttä mieshahmoihin. Louhimiehen elokuvassa Rokka muuttuu inhimillisemmäksi, kun hänet on kuvattu kodin piiriin. Hietanen on rakkaudenkipeä poikanen, joka palaa Petroskoihin etsimään Veraa sormus taskussaan. Samalla aiemmat tulkinnat *Tuntemattomasta sotilaasta* vaikeuttavat elokuvan naisten näkemistä osana kansallista myyttiä. Elokuvan naisahmot muuttuvat korostetun fiktiivisiksi verrattuna sotilaisiin, koska aiempia tulkintoja tunteva tietää, etteivät elokuvassa nähdyt naiset tanssivaa Veraa lukuun ottamatta kuulu Linnan kertomukseen kuin sivuhuomautuksina.

40. Vilma Flinkman, Hartwall tuo *Tuntemattoman sotilaan* hahmot vichypulloihin, somessa hirtuttiin viinaan menevien hahmojen äkkiraitiudelle. *Helsingin Sanomien* Nyt-liitteen verkkosivut 4.7.2017, <http://www.hs.fi/nyt/art-2000005278888.html> (10.10.2018).

41. Varpio 2007, 326–327.

42. Petteri Linna, Linnan perikunta ei tue tuotelanseerauksia. *Helsingin Sanomat* 11.8.2017.

43. Ks. esim. Satu-Lotta Peltola, Uusin *Tuntematon sotilas* -elokuva veti ennätysyleisön avajaisviikonloppunaan. *Yle uutiset* 30.10.2017, <https://yle.fi/uutiset/3-9907542> (10.10.2018). Vrt. vuonna 1985 ensi-iltansa saanutta Rauni Mollbergin versiota levitettiin 39 kopiolla. Jokinen & Linko 1987, 14.

44. Ks. esim. Ilkka Malmberg, *Tuntemattomat sotilaat*. WSOY 2007. Kirjassa Malmberg on kuvitellut henkilöahmoille taustoja sekä avannut sodan olosuhteita 2000-lukuun verraten. Matti Rönkön romaanissa *Ytreet* (2017) puolestaan kuvataan Linnan henkilöahmot 2010-luvun it-firmaan siirrettyinä ja WSOY:n ja viestintätoimisto Ellun Kanojen yhteistyönä kokoamassa novellikokoelmassa *Toinen Tuntematon* (2017) on 22 novellia, joissa kuvitellaan *Tuntemattoman sotilaan* henkilöahmojen taustoja naisten näkökulmasta.

Sitä vastoin lottien rooli Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa* on kuitenkin ollut merkittävä osa kamppailua jatkosodan muistamisesta. Linnan tapa esittää lotat koettiin loukkaavana jo *Tuntemattoman sotilaan* ilmestyessä 1950-luvulla.⁴⁵ Laineen elokuvaversiosta lotta Raili Kotilaisen hahmo jätettiin pois kokonaan ja ruotsinkielisestä käännöksestä Kotilaisen osuutta sensuroitiin, ettei se antaisi väärää kuvaa suomalaisista (naisista).⁴⁶ Mollbergin elokuvaversioon upseereita saunottava lotta-Kotilaisen hahmo koettiin puolestaan loukkaavana.⁴⁷ Historiantutkija Tiina Kinnusen mukaan lottakeskusteluissa on aina romaanin ilmestymisestä lähtien käyty symbolista sota, jossa lotta-hahmon kautta taistellaan kansallisesta historiasta, kansallisista arvoista ja oikeudesta niiden määrittelyyn.⁴⁸

Louhimiehen elokuvaan lotta-Kotilainen (Annikka Stenvall) on otettu mukaan, mutta rooli on hyvin pieni. Elokuvassa annetaan viitteitä siitä, että Sarastien ja Kotilaisen välillä olisi romanttinen suhde. Lisäksi elokuvassa on Linnan romaanin naisten halventamista kuvaavista kohdista repliikki, jossa sotamies huorittelee lottia⁴⁹ sekä perääntymisvaiheen kohtaaminen, jossa Korpela halventaa Kotilaista kutsumalla tätä sonnaksi.⁵⁰ Kotilaisen hahmon esittäminen Louhimiehen tulkinassa ei herättänyt keskustelua.

Louhimiehen elokuvatulkinnassa tuodaan siis tarinaan mukaan kotirintama, jota aiemmissa tulkinnoissa ei ole ollut. Sen kautta kuvataan sotilaiden elämää rintaman ulkopuolella ja laajennetaan mielikuvaa miehistä muussa kuin sotilaan roolissa. Raili Kotilaisen hahmon kautta puolestaan tuodaan esiin Linnan romaaniakin leimaava naisvihamielisyys ja lottiin kohdistuva halveksunta. Kotilaisen rooli on kuitenkin jätetty

sen verran viitteelliseksi, ettei se aktivoinut lottahahmosta käytyä kiistaa enää uudelleen.

Pyrkimyksiä aitouteen

Elokuva taidemuotona mahdollistaa realistisen sodankuvauksen eri tavalla kuin muut taidemuodot. Ville Yliaskan mukaan Suomessa vallitsee voimakas ”todellisuusvastaavuuden” oletus, joka koskee taiteenlajeista ehdottomimmin sotaelokuvaa.⁵¹ Tämän eetoksen mukaisesti Aku Louhimies toi *Tuntemattoman sotilaansa* tuotantoprosessin aikana esiin, että tarkoituksena oli tehdä historiallisesti mahdollisimman aidon näköinen elokuva. Tämä näkyy myös päivityksinä historiakuvassa.⁵² Elokuvan teossa käytettiin asialle omistautuneita asiantuntijoita.⁵³ Itse elokuvassa viitataan historiantutkimuksen esiin tuomiin näkökulmiin, jotka eivät näy vielä aiemmissa tulkinnoissa suomalaisesta sodankäynnistä. Esimerkiksi Suomen ja Saksan aseveljeys tehdään selväksi elokuvassa. Kuvissa vilahtavat myös metamfetamiinin käyttö perääntymisvaiheessa ja suomalaisten sotilaiden aggressiivinen ryypääminen Petroskoin valloituksen jälkeen.

Pyrkimys autenttisen sotahistorian kuvaukseen jatkaa Linnan *Tuntemattoman sotilaan* asemoimista virallisen historiankirjoituksen piiriin, mikä on kuulunut romaanin ja tulkintojen luetaan sen julkaisemisesta lähtien. Linnan romaanin fiktiivisyyttä häivytettiin, kun Louhimiehen elokuvan merkitystä motivoitiin tarkemmalla historian kuvaamisella. Tekijät olivat äärimmäisen tarkkoja elokuvan yksityiskohdissa, koska pienetkin historialliset virheet horjuttaisivat elokuvan ”totuusarvoa”. Vastaanotossa puolestaan penättiin veteraanien mielipiteitä kuvauksen aitoudesta.⁵⁴

45. Tiina Kinnunen, *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Otava 2006, 117.

46. Kinnunen 2006, 118, 120.

47. Tuula Ojala, *Lottakuvat kirjallisuudessa. Lottien vaikenemisen lähteillä*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1993, 73.

48. Kinnunen 2006, 131.

49. Väinö Linna, *Sotaromaani*. WSOY 2000, 163. Repliikki on myös vuonna 1954 julkaistussa versiossa. Romaanissa repliikin lausujaa ei ole identifioitu, mutta Louhimiehen elokuvassa sen sanoo Lahtinen.

50. Linna 2000, 473. Kohtaaminen on myös vuonna 1954 julkaistussa versiossa.

51. Ville Yliaska, Uusnationalismi ja sotaelokuvan vastaanotto. *Kritiikki. Nuoren Voiman kirjakatsaus* 14 (Kevät) 2016, 35–43, 35.

52. Ilari Leskelä ja Ilmar Metsalo, Miksi vuonna 2017 piti taas tehdä yksi Tuntematon. *The Ulkopolitist* 27.10.2017, <https://www.ulkopolitist.fi/2017/10/27/miksi-vuonna-2017-piti-taas-tehda-yksi-tuntematon-sotilas/> (10.10.2018).

53. Jari-Olavi Rantala, *Tuntematon sotilas elokuvakirja*. WSOY 2017, 95–96.

54. Ks. esim. Veteraaneilta tyräävä, jopa vihainen arvio Tuntemattomasta sotilaasta – ”Pettymys” *Etelä-Suomen Sanomat* 28.10.2017, <http://www.ess.fi/uutiset/kulttuurijaviivide/art2410758> (10.10.2018).

■ Kuva. 4. Toivo Haimin (@toivohaimi) reaktio Twitterissä *Tuntematon sotilas* -kahviin 2.7.2017.

Todenmukaisuuden vaatimus suhteessa sodankäynnin olosuhteisiin vaikutti myös teko-prosessiin. Louhimiehen elokuvan kuvauksissa näyttelijät asuivat telttamajoituksessa ja imitoivat jatkosodan olosuhteita.⁵⁵ Tällä haluttiin luoda mielikuva autenttisuudesta. Rokkaa näyttellyt Eero Aho kuvasi naistenlehtihaastattelussa, miten kuvaukset tuntuivat sodalta. Kohtauksissa, joissa Koskela (Jussi Vatanen) ja Hietanen (Aku Hirviniemi) näyttelivät kuolevansa, tuntui Ahon mukaan siltä, "kuin yksi meistä olisi kuollut".⁵⁶ *Tuntemattoman sotilaan* kuvaukset muuttuivat analogioiksi sodankäynnistä.

Näyttelijät osallistuivat myös veteraanityöhön mainoksissa, joilla myytiin Veteraanit Suomi 100 -juhlamerkkiä. Jussi Vatanen (Koskela) ja Samuli Vauramo (Lammio) representoivat veteraaneja ja kertoivat sodan merkityksestä. Veteraanityön ja esittämiensä kommenttien kautta elokuvan näyttelijät esiintyivät kuin he jakaisivat veteraanien kokemukset.

Näyttelijöiden jakamat kokemukset sodan (esittämisen) kauhuista muistuttavat veteraanien tekemästä uhrauksesta. Puhetapa linkittyi uusisänmaalliseen narratiiviin, jossa korostetaan kansallista uhrausta ja ylpeyttä, eikä suinkaan sotaan liittyvää inhimillistä tragediää.⁵⁷ Suomalaiseen sotanarratiiviin kuuluvat myytti yhdestä puusta veistetystä kansasta, kansan kärsimyksen korostaminen ja omien syyllisyyskysymysten peittäminen.⁵⁸ Tältä osin Louhimiehen *Tuntematon sotilas* ja sen markkinoiminen linkittyi 1990- ja 2000-luvulla nähtyyn uusnationalististen sotalokuvien aaltoon.⁵⁹ Louhimiehen *Tuntematon sotilas* toimi kansallisen myytin vahvistajana.

Kansansuosio *Tuntemattoman sotilaan* takana

Ilmiön rakentaminen Louhimiehen *Tuntemattoman sotilaan* ympärille onnistui. Luotto *Tuntemattoman sotilaan* kulttuuriseen pääomaan kannatti, sillä yleisö saapui elokuvateattereihin. Miljoonan katsojan raja ylittyi helmikuussa 2018. Tämä tarkoittaa neljättä sijaa Suomen katsotuimpien elokuvien listalla.⁶⁰ Yleisösuosio myös osoittaa, että *Tuntemattoman sotilaan* arvo itsenäisyyden juhlimisen rituaalina on säilynyt. Louhimiehen elokuvan katsominen muodostui eräänlaiseksi kansallisvelvollisuudeksi veteraanien uhrauksien kunnioittamiseksi, samaan tapaan kuin Pyynikin kesäteatteriesityksen seuraaminen 1960-luvulla.

Kunnioitus elokuvan symboliarvoa kohtaan ilmeni myös tavasta, jolla kritiikkiä *Tuntemattomasta sotilaasta* käsiteltiin. *Helsingin Sanomien* kriitikko Juho Typpö antoi Louhimiehen elokuvalla kaksi tähteä viidestä, mikä herätti keskustelua – ei elokuvasta, vaan kritiikistä. *Tuntemattomasta sotilasta* ei voinut kritisoida elokuvana halventamatta sen merkitystä Suomen historian

55. Rantala 2017, 65, 124-125.

56. Siistonen Miia, Vaimo heräsi joskus huutooni. *Anna* 21.12.2017.

57. Ks. Tiina Kinnunen & Markku Jokisipilä, Shifting images of "our wars". Finnish Memory Culture of World War II. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill 2012, 471.

58. Kinnunen & Jokisipilä 2012, 472.

59. Ville Yliaska, Kansakunnan uudelleensynty. Teoksessa Marja Jalava, Ilkka Levä, Tuomas Tepora & Ville Yliaska (toim.) *Yhteisöstä yksilöön. Juha Siltalan juhla-kirja*. Into 2017, 320-337, 326.

60. Suomen elokuvasäätiö, katsotuimmat kotimaiset elokuvat elokuvateattereissa, <http://ses.fi/tilastot-ja-tutkimukset/vuositalastot/kaikkien-aikojen-katsotuimmat/> (10.10.2018). Louhimiehen *Tuntemattomasta sotilaasta* on kaksi leikkauksiversiota: Suomen markkinoille tarkoitettu 179 minuuttinen versio sekä kansainvälisille markkinoille tarkoitettu 133 minuuttinen versio. Kotimaisten katsojien määrä sisältää molempien versioiden katsojat kotimaisessa elokuvalevietyksessä 8.10.2018 mennessä elokuvalla oli 1 017 834 katsojaa. Suomen elokuvasäätiö, kotimaisten elokuvien katsojaluvut, <http://ses.fi/tilastot-ja-tutkimukset/kotimaiset-katsojaluvut/> (10.10.2018).

kuvaajana ja kunnianosoituksena veteraanien uhrauksille.⁶¹ *Helsingin Sanomien* arvostelua lukuun ottamatta kritiikki Louhimiehen elokuva kohtaan oli vähäistä. Päinvastoin, arviot olivat pääosin kiittäviä.

Elokuvakentän sisältä *Tuntemattoman sotilaan* haastoi näkyvimmin aiemmin dokumenttielokuvistaan *Kummisetäni thaimorsian* (2012) ja *Onnelliset* (2015) tunnettu elokuvaohjaaja Wille Hyvösen ohjaamalla Louhimiehen filmatisoinnin innoittamana metaelokuvan *Tuntematon*. *Tuntematon* toteutettiin ilman rahoitusta ja se oli mahdollista nähdä yksittäisissä elokuvanäytöksissä. Ensi-ilta oli Korjaamo Kinossa Helsingissä lokakuussa 2017.⁶²

Tuntematon tarkastelee etenkin sukupuolta ja sen esittämistä. Hyvösen kyseenalaistaa Louhimiehen *Tuntemattoman sotilaan* esittämän ja edustaman suomalaisen elokuvan kapean mieskuvan ja kulttuurin. Hyvösen esittämä kritiikki tuo esiin, miten Linnan romaanissa kuvattu miehinen siirtymäriitti, jossa joukko nuorukaisia kasvaa sotilasmieheksi⁶³, ja siitä suomalaiseksi sankaruudeksi jalostettu mieskuva ei välttämättä ole konservatiivisuudessaan enää relevantti tai samaistuttava 2010-luvun miehelle. Louhimiehen elokuva vahvistaa myös miessukupuolen kyseenalaistamatonta ja ohittamatonta positiota suomalaisuudeksi kuvatussa kansallisessa omakuvassa.⁶⁴ *Tuntemattoman sotilaan* kaikissa tulkinnoissa suomalaisuus esitetään heteroseksuaalisen valkoisen miehen historian kautta.

Vaikka Hyvösen vastaelokuva huomioitiin mediassa, se ei aiheuttanut laajempaa keskustelua.

Hyvösen elokuva antaa kuitenkin aihetta muutamalle huomiolle. *Tuntemattoman sotilaan* käytössä osana suomalaista jatkosodan muistamista rakennetaan myyttiä siitä, että sota ja miehisuus olisivat luonnollinen yhdistelmä. Maataan puolustavat miehet ovat oikeutettuja väkivaltaan. Linnan henkilöhahmoihin perustuvista sankarikuvista on luotu suomalaisen miehen ideaalityyppejä, joista suomalaisten miesten odotetaan tunnistavan itsensä.⁶⁵ *Tuntematon sotilas* voidaan nähdä osana sukupuolittuneen väkivaltakultin siirtämistä sukupolvelta toiselle, kun sodan esittämisen kontekstissa väkivallan osaaminen kääntyy isänmaan puolustamiseksi, urheudeksi, veriuhrilla lunastetun isänmaan lunnaiksi.⁶⁷ Toisin sanoen sankaruudeksi.

Tuntemattoman tulevaisuus?

Sukupuolittuneen sisältönsä lisäksi *Tuntematon sotilas* liittyy taiteen kentän sukupuolittuneeseen neromyyttiin. *Tuntemattoman sotilaan* ohjaaminen on ollut tapa kirjoittaa itsensä merkittävien (mies)taiteilijoiden joukkoon.⁶⁸ Louhimiehelle myönnettiin vuonna 2017 muun muassa Pro Finlandia -mitali ja hänet kutsuttiin Linnan juhliin. Elokuva voitti myös Yleisö-Jussin vuoden 2017 parhaana elokuvana.⁶⁹

Yli miljoonaan yltäneellä katsojaluvullaan Louhimiehen *Tuntematon sotilas* ehti toimia Suomen satavuotisen itsenäisyyden juhlimisrituaalina, ennen kuin Louhimiehen elokuvissaan käyttämä tapa ohjata näyttelijöitä kyseenalaistettiin keväällä 2018. Joukko hänen aiemmissa elokuvissaan työskennelleitä henkilöitä kertoi

61. Louhimiehen *Tuntemattoman sotilaan* vastaanotossa ja sen arvostelun teilaamisessa on identtisiä piirteitä Pekka Parikan *Talvisota* (1989) elokuvan vastaanoton kanssa. Yliaska 2017, 328.

62. *Tuntematon* on tätä kirjoittaessa katsottavissa elokuvan kotisivuilla, <http://www.tuntematonelokuva.fi/> (9.10.2018).

63. Ville Kivimäki, Sotamies Riitaajan poikauhri. Sota suomalaisen mieheyden myyttisenä lähteenä. Teoksessa Pirjo Markkola, Ann-Carin Östman & Marko Lamberg (toim.) *Näkyvätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*. Vastapaino 2014, 248.

64. Lempiäinen 2002, 28.

65. Ks. esim. Jose Riikonen, Taistelu setävaltaa vastaan. *Helsingin Sanomat Nyt-liite* 6.10.2017, <https://www.hs.fi/nyt/art-2000005395907.html> (10.10.2018).

66. Ks. Johanna Oksala, Pitääkö Linna polttaa? Teoksessa Antti Arnkil ja Olli Sinivaara (toim.) *Kirjoituksia Väinö Linnasta*. Teos 2006, 202.

67. Suvi Ronkainen & Sari Näre, Intiimin haavoittava valta. Teoksessa Sari Näre & Suvi Ronkainen (toim.) *Paljastettu intiimi. Sukupuolittuneen väkivallan dynamiikka*. Lapin yliopistokustannus 2008, 28.

68. Ks. Pajunen 2017, 99–101.

69. Lisäksi Jussi-gaalassa palkittiin *Tuntemattoman sotilaan* tekijätöistä Eero Aho parhaasta miespääosasta, Ben Mercer leikkauksesta, Salla Yli-Juopa maskeeraussuunnittelusta ja Kirka Sainio äänisuunnittelusta. Aku Louhimiehen ohjaustavan kritiikistä herännyt keskustelu ei vaikuttanut Jussi-äänestykseen, sillä asiasta uutisoitiin Jussi-äänestyksen päätymisen jälkeen.

julkisesti vallan väärinkäytöksistä kuvaustilanteissa.⁷⁰ Keskustelu laajeni koskemaan myös *Tuntemattoman sotilaan* kuvauksia, kun Paula Vesala ja Marketta Tikkanen todistivat kokeneensa vastaavaa käytöstä myös tämän elokuvan kuvauksissa.⁷¹ Tätä kirjoittaessa on vaikea sanoa, millaisia pitkäkestoisia seurauksia julkisella keskustelulla on ohjaajan asemaan elokuvantekijänä tai hänen ohjaamansa *Tuntemattoman sotilaan* tulevaan käyttökelpoisuuteen osana kansallisia rituaaleja.

Louhimiehen *Tuntematon sotilas* kuitenkin päätyy siihen, kun Rokka palaa evakkoon lähteneen perheensä luokse. Elämä jatkuu ja äärimmäisen väkivallan koneistossa vuosikausia ryvetetyt sotilaat palautetaan arkeen. Loppukohtaus on oikeastaan *Tuntemattoman sotilaan* tarinan tuntevalle elokuvan kiinnostavin hetki, koska se paljastaa aukon kollektiivisessa muistamisessa. Mitä sitten tapahtui? Sodan seurausten avaaminen koko kansan, niin miesten, naisten kuin lastenkin näkökulmasta on keskeneräinen prosessi.

Tuntemattoman sotilaan ylläpitäminen suomalaisena sankaritarinana on aktiivista toimintaa ja osin tietoista kamppailua tarinaan liitetyistä merkityksistä. Fiktioon perustuvan kollektiivisen muistin ohittaminen on hankalaa, koska faktat eivät horjuta sitä. Päinvastoin Louhimiehen *Tun-*

temattomassa sotilaassa toisin toistaminen eli elokuvaan lisätyt naihshahmot sekä historiakuvan päivitykset tukivat Linnan tarinaan liitettyä dokumentaarista todistusvoimaa sekä sen henkilöhahmoista rakennettua sankarimyyttiä.

Kulttuurinen muisti on ehtymätön resursivaranto, jonka tehtävänä on tarjota ihmisille ja ihmisryhmille välineitä tulkita ympäristöä ja uusia tapahtumia tarpeen tullen uudella tavalla.⁷² *Tuntemattoman sotilaan* dominoiva asema jatkosodan muistamisen välineenä vaikuttaa kuitenkin olevan este muistamiskulttuurin laajentamiselle. Kollektiivisessa muistissa *Tuntematon sotilas* muuttuu joukoksi tarinaan löyhästi viittavia lausumia, tuotteita ja tiivistettyä elokuvakerontaa. ”Tuntematon sotilas” mielikuvana muuttuu entistä irrallisemmaksi Linnan romaanista. Samalla suomalainen jatkosodan muistamiskulttuuri pysyy yksilotteisena sekä epämääräisen myytin ja patriarkaalisen eetoksen hallitsemana.

FT **Julia Pajunen** on teatteritieteen post doc -tutkija Helsingin yliopistossa.

Sähköposti: julia.pajunen@helsinki.fi.

70. Sara Rigatelli, Tuntematon ohjaaja. *Yle-uutiset* 19.3.2018, <https://yle.fi/uutiset/3-10115456> (10.10.2018).

71. Ville Laakso & Santtu Natri, Tuntemattomassa sotilaassa näytelleet Paula Vesala ja Marketta Tikkanen liittyivät Louhimiehen ohjaustapojen arvostelijoihin. *Yle-uutiset* 21.5.2018, <https://yle.fi/uutiset/3-10215461> (10.10.2018).

72. Tepora, 2015.